

demos

Jaargang 21
Februari 2005

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

2

N I D I

inhoud

- 9 **Zo zijn we (niet) getrouwd**
- 11 Demodata
- 12 **Nederlandse Demografiedag 2005**
- 13 **Over pil, projecties en paradoxen**
- 13 Demodata
- 14 Demodata
- 15 Demodata

Foto: Wim de Jonge

Zo zijn we (niet) getrouwd!

HELGA DE VALK EN RUBEN VAN GAALEN

Sinds de jaren zeventig wordt steeds meer onder huwelijkse voorwaarden getrouwd en behouden getrouwde vrouwen in toenemende mate hun eigen achternaam. Op basis van de resultaten van het grootschalige NKPS-onderzoek, waarover al in Demos van december 2004 werd gerapporteerd, kan worden nagegaan in hoeverre dat het geval is en welke factoren daarbij een rol spelen. Uit het onderzoek blijkt dat eenderde van de recent gehuwden koos voor huwelijkse voorwaarden en dat eveneens eenderde van de recent getrouwde vrouwen hun eigen naam behield.

Nog niet zo lang geleden was het normaal dat de vrouw bij het huwelijk of het eerste kind stopte met betaald werk, dat ze automatisch de achternaam van haar man aannam en dat ze voor huishouden en kinderen ging zorgen. De echtgenoot werkte buitenshuis. Het huwelijk was een verbintenis voor het leven. De partners beloofden voor- en tegenspoed te zullen delen, en dat zowel in emotionele als in materiële zin. Dit impliceert dat alles wat van de één is automatisch ook de ander toebehoort: je trouwde meestal in gemeenschap van goederen. De tijden zijn echter veranderd. Veel mensen scheiden en het traditionele kostwinnersmodel is geen vanzelfsprekendheid meer. Het huwelijk wordt echter ondanks de echtscheidingscijfers door velen nog steeds gezien als een verbintenis voor het leven en nog steeds wordt het huwelijk automatisch in gemeenschap van goederen voltrokken tenzij de partners zelf actie ondernemen. Willen die onder huwelijkse voorwaarden trouwen, waarbij de boedel, de financiën en hun andere bezittingen gescheiden blijven, dan moeten ze een notaris in de arm nemen. Is het werkelijk zo, dat huwelijkspartners hun relatie toenemend vanuit een individualistisch perspectief vorm geven? En zo ja, welke condities werken dit in de hand?

Trends

Sinds de jaren zeventig zijn op het gebied van relatievorming diverse veranderingen opgetreden. Ongehuwd samenwonen won aan populariteit en het aantal echtscheidingen nam toe. Het is daarom aannemelijk dat ook het type huwelijkcontract

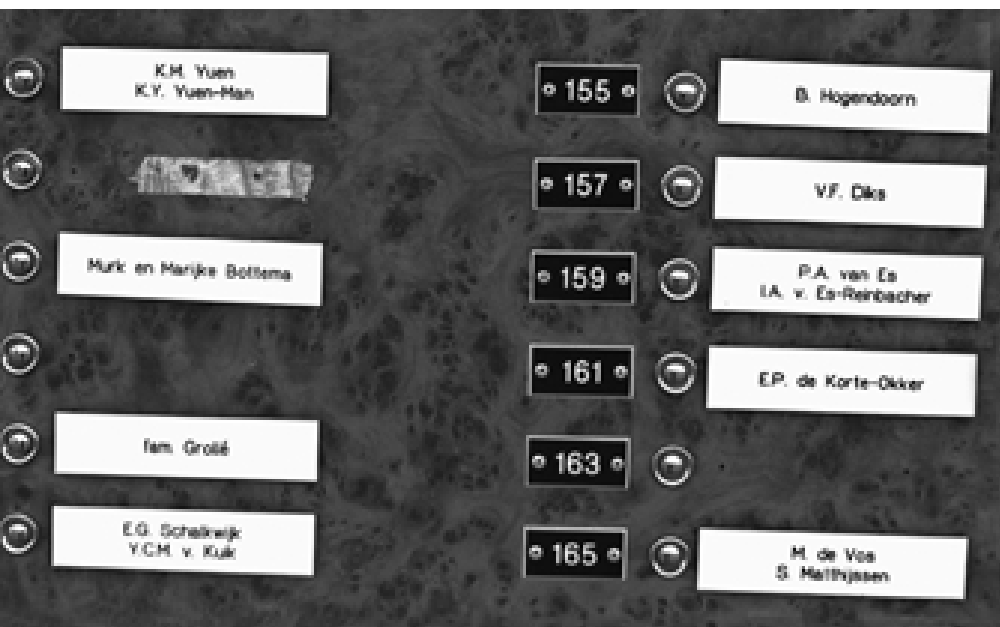

Foto: Wim de Jonge

INDIVIDUALISERINGSPROCES

Er lijkt een consensus te bestaan over het feit dat vooral *onderwijs* de belangrijkste drijfveer van het individualiseringsproces is. Dit is vooral zichtbaar in het stijgend gemiddelde onderwijsniveau en de daarmee samenhangende stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen. Veranderingen op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld een hogere flexibiliteit en meer deeltijdwerk gingen gepaard met een stijgende economische welvaart en een toename van individuele vrijheden. Dit heeft gevolgen voor de positie van de vrouw binnen partnerrelaties en families en uit zich in het uitstellen van huwelijk en moederschap, dalende geboortecijfers en een toename van het aantal echtscheidingen.

waarvoor wordt gekozen verandert in de tijd en dat meer vrouwen ertoe zullen neigen om hun eigen achternaam (hun 'meisjesnaam') te blijven gebruiken.

Huwelijkse voorwaarden

Sinds de jaren zeventig is inderdaad een trend waarneembaar waarbij steeds meer mensen onder huwelijkse voorwaarden gaan trouwen. Dat blijkt uit de resultaten van het grootschalige NKPS-onderzoek dat vorig jaar werd afgerond. Op basis van NKPS-data zijn de percentages gehuwden die in gemeenschap van goederen respectievelijk die onder huwelijkse voorwaarden trouwden met elkaar vergeleken. Alleen zij die gehuwd waren op het moment van het interview zijn in het onderzoek meegenomen.

In het NKPS-onderzoek is getrouwde mensen in de leeftijd van 18 tot 79 jaar gevraagd welk type huwelijkscontract zij met hun huidige partner hebben. Dit geeft de mogelijkheid om een (transversale) ontwikkeling in de tijd te schetsen. Het is namelijk mogelijk om een onderscheid te maken in periodes waarin mensen zijn gehuwd. In

de figuur is de ontwikkeling van het opstellen van huwelijkse voorwaarden in beeld gebracht. Uit de onderzoeksgegevens blijkt dat ongeveer 20 procent huwelijkse voorwaarden heeft laten opstellen.

We zien dat het percentage mensen dat kiest voor huwelijkse voorwaarden duidelijk over de huwelijkscohorten is gestegen. Van de mensen die trouwden tussen 1945 en 1960 liet gemiddeld slechts acht procent huwelijkse voorwaarden opstellen. Dit percentage stijgt vooral vanaf het huwelijkscohort 1976 duidelijk. Van de huwendes in de periode 1976-1990 maakte 21 procent huwelijkse voorwaarden op en in het jongste huwelijkscohort is dit zelfs eenderde.

Verreweg de meesten zijn dus getrouwd in gemeenschap van goederen. Mogelijk is dit het gevolg van de wetgeving. Daarin wordt er immers zoals gezegd in principe vanuit gegaan dat de huwelijkspartners in gemeenschap van goederen trouwen. Verder vergt het laten opstellen van huwelijkse voorwaarden niet alleen initiatief van de toekomstige partners maar ook extra geld voor het vastleggen van een akte bij de notaris. Ten slotte kan worden verondersteld dat mensen die huwen uitgaan van het romantische liefdesideaal, waarbij partners niet alleen hun dagelijks leven maar ook bezittingen samen delen.

Achternaam

Het is lang zo geweest dat de vrouw bij het huwelijk (juridisch) automatisch de achternaam van de man overnam. Vóór 1975 deden gehuwde vrouwen dat vrijwel allemaal, dat wil zeggen minder dan 20 procent van de getrouwde vrouwen behield haar meisjesnaam. Nog steeds gebruiken verreweg de meeste vrouwen meestal de achternaam van de echtgenoot, maar sinds de jaren zeventig is het meer gebruikelijk geworden dat de vrouw ook nadat ze in het huwelijk is getreden haar eigen achternaam blijft voeren. De trend is vergelijkbaar met die bij de huwelijkse voorwaarden (zie tabel). Van recent gehuwde vrouwen koos eenderde ervoor om de eigen naam te blijven gebruiken.

Partners onafhankelijk

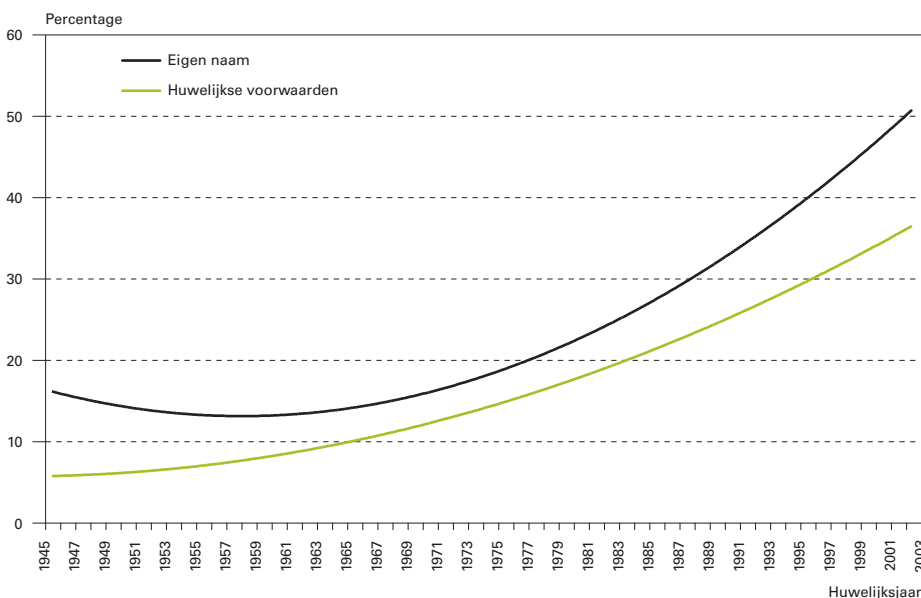
De geschetste trends geven aan dat het huwelijk toch steeds meer een contract is geworden waarin beide partners onafhankelijk van elkaar blijven. Dit kan grotendeels worden toegeschreven aan het zogenoemde individualiseringsproces (zie kader).

Door de stijging van het aantal echtscheidingen sinds het midden van de jaren zeventig zijn de jongere huwelijkscohorten zich er mogelijk meer van bewust dat het huwelijk geen eeuwige verbintenis hoeft te betekenen. Mede omdat we allang weten dat vooral gescheiden vrouwen (met kleine kinderen) een verhoogd armoederisico lopen, zouden juist zij hun hoofd koel moeten houden bij de praktische vormgeving van hun liefdesrelatie.

Een regeling waarbij geld en bezittingen van partners apart blijven en de vrouw haar eigen naam blijft voeren past in deze trend.

Nagegaan is waarom de een wel en de ander niet voor huwelijkse voorwaarden en het aan-

Trends in trouwen. Percentage huwelijken gesloten onder huwelijkse voorwaarden en percentage huwelijken waarbij de vrouw haar meisjesnaam behield, 1945-2003

nemen van de naam van de echtgenoot kiest. Factoren als het hebben van een eigen bedrijf, samengewoond hebben voor het huwelijk en een meegemaakte echtscheiding spelen onder meer een rol, zoals blijkt uit de tabel. Daarnaast is de normatieve oriëntatie van de beide partners van belang, waarbij factoren als rolverdeling, opleidingsniveau en religie een rol spelen. In de tabel zijn deze drie kenmerken als indicatoren voor de moderniteit van de partners genomen.

Eigen bedrijf

Verwacht mag worden dat mensen die veel financiële/materiële risico's lopen eerder geneigd zullen zijn om afspraken hierover bij de notaris te laten vastleggen. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer één van de partners een eigen bedrijf heeft. Door via de huwelijkse voorwaarden dit bedrijf niet aan de huwelijkspartner te koppelen wordt het risico bij faillissement enigszins beperkt. Eventuele schuldeisers kunnen niet bij de huwelijkspartner aankloppen. Een duidelijke verdeling van hetgeen aan de een en hetgeen aan de ander toebehoort kan voor beide partners in dit geval een duidelijk praktische overweging zijn.

Mensen met een eigen bedrijf kiezen inderdaad zoals verwacht in ruimere mate vergeleken met mensen die niet zelfstandig zijn voor het opstellen van huwelijkse voorwaarden (43 versus 17 procent). Hoewel in de groep zelfstandigen ook relatief meer vrouwen kiezen voor het behouden van hun eigen achternaam (23 versus 14 procent) is het effect van het hebben van een eigen bedrijf in dat opzicht minder sterk.

Samenwonen voor het huwelijk

Verondersteld wordt dat partners die voor het huwelijk hebben samengewoond voorzichtiger zijn bij het aangaan van de 'eeuwige' verbintenis. Zij zullen niet zo snel geneigd zijn om iets aan het toeval over te laten en eerder onder huwelijkse voorwaarden trouwen en hun beider namen behouden dan partners die geen proefperiode inlassen.

De veronderstelling blijkt juist. Mensen die voor het huwelijk een periode ongehuwd hebben samengewoond kiezen in verhouding tot mensen die dat niet deden meer voor huwelijkse voorwaarden (29 versus 13 procent) en het voeren van de eigen naam door de vrouw (27 versus acht procent).

Gehuwd na echtscheiding

Te verwachten is dat mensen die een echtscheiding achter de rug hebben eerder onder huwelijkse voorwaarden trouwen en hun beider eigen namen behouden dan mensen die voor het eerst trouwen.

Ook deze veronderstelling is juist. Van de mensen die eerder gehuwd zijn geweest en gescheiden zijn trouwt 33 procent onder huwelijkse voorwaarden. Bij de mensen die voor het eerst trouwen is dat 18 procent. Van de vrouwen die gehuwd zijn na een eerdere scheidingservaring behoudt 27 procent de eigen naam. Bij de vrouwen die hun eerste huwelijk aangaan is dat 14 procent.

Trouwen in Nederland: praktische en moderne keuze

N = 4.370 paren		Huwelijkse voorwaarden	Vrouw behoudt eigen naam	Beiden	N
<i>Praktische keuze</i>	Geen eigen bedrijf	17	14	4	4.029
	Eigen bedrijf	42	23	14	341
	Niet samengewoond met huidige echtgenoot	13	8	2	2.690
	Samengewoond met huidige echtgenoot	29	27	10	1.680
	Nooit gescheiden geweest	18	14	4	4.072
	Ooit gescheiden geweest	33	27	12	298
<i>Moderne keuze</i>	(Taakverdeling traditioneel) vrouw geen betaalde baan	17	10	3	2.473
	(Taakverdeling modern) vrouw betaalde baan	23	21	8	1.897
	Vrouw opleidingsniveau laag	11	5	1	1.099
	Vrouw opleidingsniveau hoog	29	29	11	1.182
	Eén van de partners religieus georiënteerd	18	11	3	2.781
	Geen van de partners religieus georiënteerd	24	26	9	1.589
Totaal		20	15	5	

Bron: NKPS.

Rolverdeling

Vanuit de idee van modernisering van partnerrelaties is te verwachten dat ook de normatieve oriëntatie van partners invloed zal hebben op het type huwelijkcontract en de naamgeving door de vrouw. Het belang van het normatieve kader wordt hier ten eerste onderzocht aan de hand van de verdeling van betaald en onbetaald werk binnen het huwelijk. In Nederland werd de man decennialang gezien als kostwinner waarbij de vrouw zorgde voor het huishouden en de kinderen. Deze seksespecifieke verdeling was de norm en ging samen met het huwen in gemeenschap van goederen en het overnemen door de vrouw van de achternaam van de man. Niet zozeer het individu en de financiële onafhankelijkheid maar wederzijdse afhankelijkheid van het paar staat bij deze invulling van de relatie voorop. We zouden daarom kunnen veronderstellen dat partners die een dergelijke traditionele verdeling verkiezen ook in gemeenschap van goederen huwen waarbij vrouwen de naam van de man aannemen. Omgekeerd zou men kunnen verwachten dat huwelijkspartners met een moderne rolopvatting waarbij (ook) de vrouw een betaalde baan heeft in hun huwelijkse relatie een zekere mate van zelfstandigheid willen bewaren en daarom eerder zullen kiezen voor huwelijkse voorwaarden.

Dat laatste blijkt echter in mindere mate het geval. Dat een vrouw een betaalde baan heeft hangt slechts zwak samen met het wel of niet opstellen van huwelijkse voorwaarden (23 versus 17 procent); vrouwen met een betaalde baan behouden wel duidelijk in hogere mate hun meisjesnaam (21 versus tien procent). Een alternatieve verklaring zou kunnen zijn, dat tweeverdienergezinnen waarschijnlijk vaak uit financiële noodzaak bestaan en minder door moderne opvattingen.

demodata

Volgens de VN zal in 2007 de helft en in 2030 61 procent van de wereldbevolking in een stad wonen. De bevolkingomvang zal het sterkst toenemen in de stedelijke gebieden in de ontwikkelingslanden. Het urbanisatieproces is in de ontwikkelde landen al vergevorderd. Daar leeft momenteel 74 procent van de mensen in steden en agglomeraties. In 2030 zal dit percentage naar verwachting zijn opgelopen tot 82 procent. In de ontwikkelingslanden liggen deze cijfers aanzienlijk lager: 42 procent woont nu in een stad; in 2030 zal dat 57 procent zijn. Met 35 miljoen inwoners is Tokyo momenteel de grootste stad ter wereld. In 2015 zal de Japanse hoofdstad met 36 miljoen inwoners nog steeds de grootste stad zijn, gevolgd door Bombay (22,6 miljoen), Delhi (20,9 miljoen), Mexico City (20,6 miljoen) en São Paulo (20 miljoen). (Bron: www.unpopulation.org).

De gegevens in het NKPS-onderzoek zijn afkomstig van twee representatieve steekproeven uit de Nederlandse bevolking.

De eerste (de hoofdstekproef, N = ruim 9.700) is een dwarsdoorsnede van de Nederlandse bevolking in privéhuishoudens. De tweede steekproef (de migrantenstekproef, N = ruim 1.350) betreft uitsluitend mensen uit de vier grootste groepen allochtonen (Turken, Marokkanen, Antillianen en Surinamers). De data zijn in 2002-2004 verzameld. Voor de analyses in dit artikel zijn uitsluitend gegevens van hoofdrespondenten uit de eerste steekproef gebruikt.

Het NKPS-gegevensbestand is in de zomer van 2004 beschikbaar gesteld voor geïnteresseerde wetenschappelijk onderzoekers. Naast het NKPS-team werken op dit moment ongeveer 12 NKPS-promovendi met de data. Nadere informatie over de NKPS en de lopende NKPS-projecten is te vinden op de website: www.nkps.nl. Zie ook DEMOS van december 2004, speciaal gewijd aan het NKPS.

Opleidingsniveau

Onderwijs is de belangrijkste drijfveer van het individualiseringproces. Uit onze cijfers blijkt, dat hoger opgeleide mannen en vrouwen hun partnerrelatie toenemend vanuit een ik-perspectief beschouwen.

Met het opleidingsniveau neemt het percentage partners dat trouwt onder huwelijkse voorwaarden (29 versus tien procent) en het percentage vrouwen dat hun eigen naam voert (29 versus vijf procent) significant toe.

Religie

Of beide partners religieus zijn georiënteerd of niet bepaalt mede het normatieve kader waarbinnen het huwelijk wordt gesloten. In veel religies neemt het huwelijk een belangrijke plaats in. In deze religieuze traditie kiezen partners onvoorwaardelijk voor elkaar en behoren zij alles met elkaar te delen. Dit maakt dat we kunnen verwachten dat partners die religieus zijn georiënteerd in ruimere mate kiezen voor trouwen in gemeenschap van goederen en het overnemen door de vrouw van de achternaam van de man. Die veronderstelling is echter maar ten dele juist gebleken. Religie blijkt niet echt een factor van betekenis als het gaat om het opstellen van huwelijkse voorwaarden (24 versus 18 procent), maar wel als het gaat om het overnemen door de vrouw van de achternaam van de man (26 versus 11 procent).

Tot besluit

In de afgelopen decennia hebben zich grote veranderingen voorgedaan in de relatievorming en -ontbinding en in de rolverdeling tussen mannen en vrouwen binnen relaties. Met betrekking tot het huwelijk is daaraan gekoppeld een steeds duidelijker voorkeur waarneembaar voor het trouwen onder huwelijkse voorwaarden en een steeds geringer wordende voorkeur voor

het trouwen in gemeenschap van goederen, hoewel de laatste vorm nog erg populair is. In de jaren negentig werd het verder steeds meer gebruikelijk dat vrouwen in hun huwelijk hun meisjesnaam bleven gebruiken. De meeste vrouwen dragen echter nog steeds de naam van hun echtgenoot. Zowel praktische als normatieve factoren spelen bij het maken van die keuzes een rol.

Het onderwerp verdient nadere aandacht, omdat het een indicatie kan zijn voor de mate waarin het individuele 'ik-perspectief' van de moderne tijd in partnerschappen is doorgedrongen. Het huwelijk blijft haar emotionele functie vervullen en tradities spelen zeker een belangrijke rol. De manier waarop een huwelijk vandaag de dag wordt aangegaan, wordt echter in toenemende mate beïnvloed door individuele en praktische overwegingen van beide betrokkenen, anticiperend op een eventueel leven vóór de dood hen scheidt.

Het klinkt wellicht weinig romantisch, maar een geïndividualiseerd partnerschap bouwt eenzijdige afhankelijkheden af die kenmerkend zijn voor traditionele huwelijken. In een tijd met almaar stijgende echtscheidingscijfers zou dit daarom misschien juist wel een trendbreuk kunnen veroorzaken. Een interessante vraag voor toekomstig onderzoek is of geïndividualiseerde partnerschappen stabiel zijn dan traditionele huwelijken. Een andere vraag is of de negatieve gevolgen van een scheiding minder eenzijdig zijn als de praktische vormgeving van het op de klippen gelopen huwelijk gelijkwaardiger is.

Meer informatie over de NKPS is te vinden op de website: www.nkps.nl

Drs. H.A.G. de Valk en **drs. R.I.A. van Gaalen**,
NIDI

6 oktober Academiegebouw Utrecht:

Nederlandse Demografiedag 2005

Demografie raakt aan een heleboel disciplines. Dit interdisciplinaire karakter zal centraal staan op **donderdag 6 oktober** van dit jaar als op de **Nederlandse Demografiedag 2005** onderzoekers de gelegenheid krijgen om hun lopende werk te presenteren. De dag wordt gehouden in het **Academiegebouw van de Universiteit Utrecht** en georganiseerd door de Nederlandse Vereniging voor Demografie (NVD) in samenwerking met het NIDI en het Population Research Centre (PRC) van de Rijksuniversiteit Groningen.

Onderwerpen van studie kunnen zijn: migratie, reproductieve gezondheid, beleid en bevolking, methoden en modellen, levensloop, vruchtbaarheid, sterfte, partnerkeuze en gezinsvorming, echtscheiding, historische demografie, arbeid en uittreding, familierelaties, regionale planning en huisvesting.

Onderzoekers uit de demografie én aanverwante disciplines worden uitgenodigd om papervoorstellen in te dienen. Studenten worden uitdrukkelijk uitgenodigd om een presentatie te verzorgen op basis van een recent afgeronde scriptie. De sluitingsdatum voor het indienen van papers is **maandag 16 mei**. De papers zullen worden ingedeeld in thematische sessies.

In het kader van haar 35-jarig jubileum wil het NIDI de demografiebeoefening extra stimuleren door op de Demografiedag een scriptieprijs van **€ 500** ter beschikking te stellen voor de **beste scriptie** die wordt gepresenteerd. Bovendien zal door het NIDI een selectie van de papers in boekvorm worden uitgebracht.

Uitgebreide informatie is te vinden op de website van de NVD: www.nvdemografie.nl

Inlichtingen kunnen worden verkregen bij Ruben van Gaalen en Helga de Valk van het NIDI, tel: 070-35 65 200 en bij Karen Haandrikman en Elda Pardede van het PRC, tel: 050-36 33 882. Het e-mailadres is: Demografiedag@nidi.nl

Over pil, projecties en paradoxen

DICK VAN DE KAA

Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft zojuist gerapporteerd dat de Nederlandse bevolking in 2004 langzamer is gegroeid dan vele decennia lang het geval was. De meest recente bevolkingsprojecties voorzien dat op afzienbare termijn het jaarlijks aantal sterfgevallen (nu 137.000) het aantal geboorten (nu nog 194.000) zal gaan overtreffen. Het zou absurd zijn om deze ontwikkeling geheel op het conto van verbeterde anticonceptie te schrijven. Niettemin, de uitvinding van de pil heeft de afgelopen decennia meer tweeweggebracht dan haar voorvechters in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw konden bevroeden. Zonder 'perfecte' anticonceptie zou onze huidige samenleving, en zou het huidig demografisch perspectief, er heel anders hebben uitgezien. De effectieve geboorteregeling had ingrijpende gevolgen voor de relativorming. Die waren niet voorzien, laat staan bedoeld. Paren en individuen konden nu immers keuzes maken die eerder onmogelijk waren. Opvallend is dat een aantal van de opgetreden effecten diametraal op de eerdere verwachtingen staat. Zo nam, paradoxaal genoeg, het aantal buitenechtelijk geboren toe in plaats van af.

In 1954 was het zover! Gregory Pincus (1903-1967) had een oraal contraceptivum ontwikkeld dat klinisch kon worden getest. Nu was hij chemicus; medisch-klinisch onderzoek kon hij dus niet zelf verrichten. Gelukkig verkreeg hij daarvoor de medewerking van John Rock (1890-1984), een andere voorvechter uit de Amerikaanse gezinsplanningsgeschiedenis. Twee jaar later kon de 'pil', *Enovid* genaamd, bij de Food and Drug Administration ter goedkeuring worden voorgedragen. Nog weer drie jaar later, in 1959, werd het nieuwe middel al door een half miljoen Amerikaanse vrouwen gebruikt ter regeling van 'serious menstrual disorders', zoals dat toen voorzichtigheidshalve werd omschreven. De ontwikkelingen daarna volgden elkaar razendsnel op: het aantal gebruiksters steeg tot 2,3 miljoen in 1963. De uitspraak van het Amerikaanse Hoogerechtshof in de zaak van *Griswold versus Connecticut* dat het verbieden van anticonceptiva als een 'violation of a couple's right to privacy' moest worden aangemerkt, was een belangrijk signaal: wettelijke beperkingen konden worden opgeheven! In 1967 vertrouwden, wereldwijd, al 12,5 miljoen vrouwen op de pil.

Bedoelingen

Wat de protagonisten van de pil voor ogen stond was het bevrijden van vrouwen van de last van ongewenste geboorten. Verondersteld werd tevens, dat goede voorbehoeding kon dienen ter bestrijding van de armoede onder de minder bedeelde groepen in de samenleving. Het zou het aantal illegale, en daardoor zeer gevaarlijke, abortussen doen afnemen en tevens bijdragen tot de verhoging van de status van vrouwen; zij zouden immers grotere zeggenschap over hun leven krijgen.

In het streven van de voornaamste voorvechter, Margaret Sanger, om orale anticonceptie mogelijk te maken speelden ideële motieven onmiskenbaar een rol. Niettemin, bij de ontwik-

Foto: Wim de Jonge

keling van de pil domineerden praktische overwegingen: er was grote behoefte aan een veilig en betrouwbaar voorbehoedmiddel dat coïtus interruptus, periodieke onthouding volgens de methode van Ogino/Knaus, het condoom, en andere minder effectieve middelen en methoden, zoals douches en sponsjes, kon vervangen. De inzet was het geslachtelijk samenleven, in de eerste plaats binnen het huwelijk, minder risicovol te maken in een tijdsgewricht waarin enige beperking van de gezinsgrootte al vrij algemeen werd nagestreefd. Bij ons steeg, bijvoorbeeld, het aantal leden van de NVSH, de vereniging waar men vrij gemakkelijk seksuele voorlichting en voorbehoedmiddelen kon verkrijgen, van nog maar 26.800 in 1947 tot 136.249 in 1959.

Voorziene gevolgen

In landen, zoals Nederland, waar de pil speciaal ter regeling van de huwelijksvruchtbaarheid onmiddellijk aansloeg, konden de verwachte directe gevolgen inderdaad snel worden waar-

demodata

Het pilgebruik in Nederland nam vanaf 1981 sterk toe totdat in 1994 45 procent van de vrouwen tussen 16 en 49 jaar de pil slikte. Na 1994 is het pilgebruik weer iets afgenomen tot 42 procent in 2002. Deze afname blijkt zich vooral te hebben voorgedaan bij de ziekenfondsverzekerde vrouwen. Een kwart van de vrouwen gebruikt andere methoden voor anticonceptie, zoals sterilisatie, het condoom, het spiraaltje en dergelijke. Een op de drie vrouwen gebruikt geen voorbehoedmiddelen (Bron: CBS webmagazine 22 september 2003).

Foto: Wim de Jonge

demodata

Volgens UNICEF worden er per jaar bijna 50 miljoen kinderen geboren zonder te worden geregistreerd. Een geschatte 63 procent van kinderen in Zuid-Azië en meer dan de helft in Sub Sahara Afrika heeft geen geboortebewijs. Hierdoor zijn ze zonder nationaliteit, ontberen ze basisrechten en lopen ze extra risico om slachtoffer te worden van illegale adoptie, mensensmokkel of kinderarbeid. Bovendien hebben ze vaak minder toegang tot onderwijs, huisvesting en gezondheidszorg. UNICEF is samen met Plan International een wereldwijde campagne gestart om de geboorteregistratie te verbeteren en zo de bescherming en rechten van kinderen beter te waarborgen (Bron: UNICEF; Plan USA).

genomen. De beroemde projectie van de bevolking van 1965, die 21 miljoen Nederlanders op het einde van die 20ste eeuw voorzag, werd er snel door achterhaald. Uit cijfermateriaal kan worden afgeleid dat talrijke ongewenste, of onbedoelde, zwangerschappen werden voorkomen. Zo daalde het aantal geboorten met een rangnummer van drie of hoger spectaculair: van ongeveer acht per 1.000 van de bevolking in 1965 tot rond twee per 1.000 tien jaar later. Vrouwen van boven de 30 jaar brachten veel minder kinderen voort. De geboorte van 'nakomertjes' kon worden vermeden, evenals verdere concepties terwijl het gezin als voltooid werd beschouwd. Ook het risico van een ongewenste zwangerschap vóór het huwelijk nam spoedig af. In 1965 was bijna 20 procent van de bruiden zwanger voor het huwelijk: althans de geboorte van een eerste kind kon binnen zeven maanden na het huwelijk worden genoteerd. In 1974 was het aandeel van deze 'shotgun-marriages' gehalveerd. Dit had een stijging van de gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk met zich mee kunnen brengen. Bij ons was dat echter niet direct het geval: de huwelijksleeftijd daalde vooreerst nog verder. Dit wellicht doordat ouderparen minder bezwaar maakten tegen het jong huwen van hun kinderen: tenslotte behoeften die nu niet meteen zelf 'volop in de kinderen te zitten'! Zij hadden gelijk. Survey-onderzoek heeft aangetoond dat tussen de mensen die in 1963 respectievelijk 1968 voor het eerst trouwden, belangrijke verschillen in gezinsplanningsgedrag optraden. Mikte onder de eerste groep nog maar vier procent op langdurig uitstel van de eerste geboorte - meer dan 1,5 jaar - door effectief gebruik van anticonceptie, onder de tweede groep was dat al tot 15 procent opgelopen.

Ontwikkeling van perfecte geboorteregeling

Naarmate de tijd voortschreed kon, vooral ook door het bestaan van de pil, over geboorteregeling vrijmoediger worden gesproken. Het woord 'pil' had een veel minder sterke seksuele connotatie dan bijvoorbeeld condoom, traditioneel in verband gebracht met prostitutie en ongebonden gedrag. Dat geldt evenzeer voor de verbeterde versies van schildje en spiraaltje die

op de markt kwamen, later nog weer aangevuld met injecties en implantaten. Het 'baas in eigen buik'-idee won veld: net zoals in veel andere Europese landen werd in Nederland zwangerschapsafbreking onder veel omstandigheden mogelijk. Bovendien gingen na enige tijd ook sterilisatie en de 'morning-after'-pil tot het arsenaal van de geboorteregeling behoren. Tezamen genomen, maakte dit in verrassend korte tijd een nagenoeg perfecte beheersing van de voortplanting mogelijk.

Op de Wereldbevolkingsconferentie van Boekarest, die in 1974 werd gehouden, vond het recht om in vrijheid en verantwoordelijkheid over het aantal en de spreiding van de kinderen te beslissen internationale erkenning. Zeker in Nederland is men nu geheel vrij om te bepalen of men kinderen wil of niet, hoeveel men er wil, of die binnen of buiten het huwelijk worden geboren, en of dat op jonge of wat oudere leeftijd van de moeder gebeurt.

Onvoorziene effecten

Voordat de pil op de markt kwam moest tijdens of voorafgaande aan elke geslachtelijke samenleving tot contraceptie worden besloten. Succes was daarbij niet verzekerd. De beschikbare middelen en methoden waren ook meer geschikt voor ervaren paren dan voor jeugdige geliefden. Seksualiteit en huwelijk waren nauw met elkaar verbonden. Die nauwe band tussen huwelijk, geslachtsgemeenschap en voortplanting werd onverwacht doorbroken. Nu immers werd het gebruikelijk dat geboorteregeling in de vorm van de pil, een spiraaltje of een implantaat continu wordt toegepast als een partnerrelatie wordt onderhouden. Anticonceptie wordt pas onderbroken indien een conceptie wordt gewenst en bij de betrokkenen de overtuiging is gegroeid dat het hebben van een (volgend) kind hun leven zal verrijken. In zekere zin heeft dit de keuze voor kinderen tot een afgeleide gemaakt: men komt tot een positief besluit 'alles afwegende'. De tijd van, zoals Philippe Ariès dat uitdrukte *l'enfant roi* is voorbij. Nu staan veel eerder de belangen en ontwikkeling van het paar, en de afzonderlijke individuen, centraal. De keuze vóór kinderen veronderstelt dat zij verwachten dat een geboorte hen voldoening zal schenken, een voor hun menselijke ontplooiing wezenlijke nieuwe ervaring zal schenken, en hun relatie zal kunnen verdiepen. Het huwelijk of de relatie moet ook voldoende stabiel zijn om het besluit te rechtvaardigen. Het is begrijpelijk dat paren, en evenzeer individuen, bij dat afwegingsproces op talrijke problemen stuiten. Zij worden met zogenaamde 'competing priorities' geconfronteerd. Mensen willen meer mogelijkheden aangrijpen en kansen benutten dan lijkt te kunnen. Is, bijvoorbeeld, het kiezen voor kinderen verenigbaar met het afmaken van een studie of een geplande beroepsloopbaan? En, is de keuze voor een kind gerechtvaardigd als men een bewust ongehuwde moeder wil zijn?

Waarom nog trouwen?

Het langdurig uitstellen van geboorten markeerde treffend dat effectieve anticonceptie de zeer nauwe band tussen huwelijk en seksualiteit

aan het slechten was. Bijgevolg werden de achtereenvolgende generaties bij het inrichten van hun leven met een reeks geheel nieuwe opties geconfronteerd. Waarom zou men eigenlijk trouwen indien men toch voorlopig geen kinderen wilde? Was het onder die omstandigheden niet een eenvoudiger optie om te gaan samenwonen? Samenleven was tenslotte heel goed mogelijk zonder een door de samenleving uitgereikt papiertje. De formele stap naar het huwelijk kon evengoed pas worden gezet als men tot kinderen had besloten. Bovendien, als een ongeplande zwangerschap optrad kon alsnog worden getrouwd. Niemand zou vreemd opkijken van een zwangerschap bij een samenwonend, vast stel. Maar dan opnieuw, wanneer men al zolang een paar was, waarom zou men dan nog trouwen indien er een kind kwam? Was het niet even gemakkelijk om het na de geboorte door de vader te laten echtten? Op de keper beschouwd was het huwelijk een nogal burgerlijk instituut; waarom zou men aan dat burgerlijk ideaal voldoen? Samenwonen, een optie eerst gekozen door de weinigen die van de regels wilden afwijken, werd op den duur het equivalent van het huwelijk. De ontwikkelingen haalden de trendsetters in! Nu is het samenwonen van ongetrouwde stellen heel gebruikelijk. In de zeer recente NKPS-survey rapporteerde ruim 22 procent van de 18-29 jarige respondenten met een partner samen te wonen terwijl nog weer eens bijna 20 procent een LAT-relatie onderhield. Deels besluit men later alsnog om te trouwen, maar zelfs onder de 30-39 jarigen meldde nog 20 procent ongehuwd samen te wonen. Overigens is in ons land het samenwonen van stellen met kinderen nog niet zo heel gewoon. De gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk is sinds het midden van de jaren zeventig gestaag gestegen: in 2002 bereikte het voor vrouwen het ongekend hoge niveau van 28,2 jaar.

Demografische consequenties

De hoogst effectieve voorbehoedmiddelen die na 1965 beschikbaar kwamen, hebben veel fundamentele demografische consequenties gehad dan destijds werd vermoed. In vrijwel alle landen van Europa ligt het gemiddeld geboorte-

aantal per vrouw nu substantieel beneden het niveau dat voor de vervanging van generaties nodig is. In 16 van de landen die tot de Raad van Europa behoren, is het aantal sterfgevallen nu al hoger dan het aantal geboorten: Bulgarije, Kroatië, Tsjechië, Estland, Duitsland, Hongarije, Italië, Letland, Litouwen, Moldavië, Polen, Roemenië, Rusland, Slowakije, Slovenië, Oekraïne. Ook elders in Europa zal de natuurlijke groei van de bevolking negatief worden. De sterke daling van de vruchtbaarheid en gezinsgrootte na het midden van de jaren zestig van de vorige eeuw wordt vooral toegeschreven aan waardenverandering, de verbeterde opleiding van vrouwen, het conflict tussen werk en moederschap, de gebrekkige kinderopvang, economische onzekerheid en werkloosheid onder jongeren en, natuurlijk, de hierboven besproken veranderde positie van huwelijk, seksualiteit en gezin. Het gaat derhalve veelal deels om ontwikkelingen die zonder het beschikbaar komen van perfecte anticonceptie niet wel denkbaar zouden zijn geweest en die tezelfdertijd de maatschappelijke invloed daarvan wezenlijk hebben versterkt.

Paradoxe effecten

Een grappige, en voor demografen ook wel ontzetsende, bevinding is dat de opties en keuzes waarmee de achtereenvolgende generaties werden geconfronteerd ook effecten hebben gehad die diametraal op de eerste verwachtingen staan. Zo lag het voor de hand om te vermoeden dat betere geboorteregeling de buitenechtelijke vruchtbaarheid zou doen dalen. In feite is het percentage kinderen dat buiten het huwelijk wordt geboren nu overal hoger dan ooit tevoren. In een aantal landen wordt zelfs meer dan de helft van alle kinderen buiten het huwelijk geboren: IJsland (62 procent), Estland (56 procent), Zweden (56 procent), Noorwegen (50 procent). Ook elders wordt de 40 procent ruim overschreden zoals in Bulgarije, Denemarken, Georgië, Frankrijk, Slovenië en het Verenigd Koninkrijk. Een vroeger voor nakomelingen significant onderscheid tussen echtelijk of buiten-echtelijk geboren zijn lijkt zijn betekenis te hebben verloren. In veel landen zijn er nu alter-

Uit een in december 2004 uitgevoerde NIDI-enquête onder de Nederlandse bevolking blijkt dat pensioenfondsen veel vertrouwen genieten als beheerders van pensioengelden, meer dan de overheid of verzekeraars. Toch vallen er intergenerationale spanningen te bespeuren onder de werknemers: jonge werknemers hebben minder vertrouwen in pensioenfondsen dan oudere werknemers. Met het oog op een vrije pensioenmarkt zouden dergelijke spanningen tot het vertrek van jongeren uit pensioenfondsen kunnen leiden. Gevraagd naar een mogelijk vertrek van werknemers indien de markt voor pensioenen zou worden vrijgegeven, blijkt dat eenderde van de deelnemers bij zijn pensioenfonds vertrekt. Het generatieconflict speelt hierbij echter geen grote rol (Bron: H.P. van Dalen en K. Henkens in ESB, 11 februari 2005).

Foto's: Wim de Jonge

natieve samenlevingsvormen mogelijk (samenlevingscontracten, geregistreerd partnerschap, en/of testamentaire voorzieningen) die het buiten het huwelijk worden geboren ook veel minder bezwaarlijk en stigmatiserend maken dan vroeger het geval was. Niet zelden is de wettelijke positie van buitenechtelijke kinderen doelbewust verbeterd.

Het lag evenzeer voor de hand dat nagenoeg perfecte geboorteregeling er toe zou leiden dat gedwongen huwelijken tot het verleden gingen behoren. Immers, ieder paar zou de definitieve stap naar het huwelijk pas behoeven te zetten als ze die levenslange verbintenis wilden aangaan en daarbinnen kinderen wilden voortbrengen. De respectievelijke ouders van het paar zouden daarop wel toezien! In werkelijkheid bleken de ouders de keuze van hun kinderen voor samenwonen heel gemakkelijk te aanvaarden. Onder het motto 'Liever een mislukt experiment dan een echtscheiding!' is die keuze denkkelijk zelfs dikwijls aangemoedigd. Curieus genoeg heeft De Jong Gierveld (2004) onlangs gerapporteerd dat de gemakkelijke maatschappelijke acceptatie van samenwonen gescheiden of verweduwdere ouders ertoe brengt om geen nieuw huwelijk aan te gaan doch ook zelf een samenwoning of LAT-relatie te prefereren. Ieder kent wel de overlijdensadvertentie van een weduwe of weduwnaar waarbij naast de vroegere echtgenoot, respectievelijk echtgenote, de naam van een nieuwe 'partner' wordt vermeld.

Wat ook ietwat paradoxaal lijkt is dat door de grote keuzevrijheid het hebben van kinderen vooral ook een recht is geworden. Medische ondersteuning wordt ingeroepen, en wordt geacht beschikbaar te zijn, indien een eenmaal gewenste, spoedige, conceptie uitblijft. Individuele paren zijn vrij, en blijken ook bereid, om als door hen een kind intens wordt gewenst, zich eindeloos veel moeite te getroosten, en ook veel eigen middelen in te zetten, om het zozeer gewenste kind te bemachtigen. Men kiest in het algemeen voor heel weinig kinderen, doch soms schijnt de kinderwens meer pregnant te zijn dan ooit tevoren. Adoptie is een reële optie geworden, zelfs voor paren van hetzelfde geslacht. Het totaal aantal gevallen lag in 2001 op zo'n 1.100 per jaar.

Conclusies

De pil en andere effectieve voorbehoedmiddelen hebben een katalytische invloed uitgeoefend op veranderingen in het proces van paarvorming. Het samenleven binnen of buiten het huwelijk is er diepgaand door beïnvloed; de nauwe band tussen huwelijk, seksualiteit en voortplanting werd erdoor verbroken. Het aantal opties dat jongeren hebben bij hun keuze omtrent partnerrelatie en kindertal is er sterk door vergroot. Kan de kinderopvang niet goed worden geregeld of is het inkomen niet adequaat of te onzeker, dan is uitstel van een zwangerschap een voor de hand liggende reactie. Het spreekt vanzelf dat de met elkaar conflicterende prioriteiten zo talrijk en zwaarwegend kunnen zijn dat uitstel tot afstel leidt. In elk geval wordt door uitstel de periode waarin

men nog kinderen zou kunnen krijgen aanzienlijk verkort. Zonder de pil, of andere mogelijkheden tot effectieve anticonceptie, zou het langdurig uitstellen van geboorten illusoir zijn geweest.

Dat we voor de toekomst rekening moeten houden met een afnemende bevolking die sterk veroudert, is een ongedachte consequentie van het baanbrekende werk van Pincus. De technologische vernieuwing die hij introduceerde heeft een veel fundamenteeler effect op onze samenleving gehad dan werd beoogd of vermoed. Zijn vinding veranderde niet slechts de geslachtelijke samenleving doch ook de toekomst van onze samenleving als geheel. De pil heeft meer teweeggebracht dan in 1965 werd vermoed!

LITERATUUR:

- Council of Europe (2003), *Recent demographic developments in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Dykstra, P. en A. Komter (2004), Hoe zien Nederlandse families er uit? *Demos*, 20, pp. 74-78.
- Festy, P. (1976), *Extra marital fertility and its occurrence in stable unions: Recent trends in Western Europe*. Second European Population Seminar, Den Haag.
- Jong Gierveld, J. de (2004), Remarriage, unmarried cohabitation, living apart together: Partner relationships following bereavement and divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 66, pp. 236-243.
- Kaa, D.J. van de (1980), Recent trends in fertility in Western Europe. In: R.W. Hiorns (red.), *Demographic patterns in developed societies*. London: Taylor & Francis, pp. 55-81.
- Kooy, G.A. (1980), Ontwikkelingen met betrekking tot de intieme levensfeer. In: *Nederland na 1945, beschouwingen over ontwikkeling en beleid*, Deventer: Van Loghum Slaterus, pp. 40-63.
- Moors, H.G. (1974), *Child spacing and family size in the Netherlands*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Sobotka, T. (2004), *Postponement of childbearing and low fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press.

Prof. dr. D.J. van de Kaa, NIDI, Honorary Fellow

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur dr. Harry van Dalen dr. Tamar Fischer dr. Ernst Spaan
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	http://www.nidi.nl/public/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Drukkerij Repko, Voorburg

Foto: Wim de Jonge

